

Даница Трифуњагић
доктотранд
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
danica.trifunjagic@gmail.com

27.222-36:929 Сава, свети
https://doi.org/10.18485/ai_most.2017.ch14

МЛАДИЋКО ДОБА СВЕТОГ САВЕ – – ПРЕМОШЋАВАЊЕ ОД ИСТОРИЈЕ ДО КЊИЖЕВНОСТИ И НАТРАГ

Рад полази од Теодосијевог и Доментијановог житија Светог Саве, где се, са једне стране, прати линија историје у поменутиим делима, док се са друге прати развој литераризације приче о животу Светог Саве. Акцент је стављен на Савину младост која се прати до уласка у манастир и замонашења, што се компаративно сагледа првенствено у два поменута житија и у спеву *Свети Сава* Никанора Грујића. Историја, којој је, и по добу у коме је живео, и према делу које је написао, најближи Доментијан, постепено се, кроз Теодосијево житије, а нарочито кроз спев Никанора Грујића, ставља у други план. Ипак, основни мотиви, засновани на историјским фактима, се задржавају у свим делима. Доба младости Светога Саве је одабрано из разлога што је оно нарочито интересантно, а ипак, можемо рећи, споредно у делима инспирисаним српским светитељем.

Кључне речи: Свети Сава, Доментијан, Теодосије, Никанор Грујић, предромантизам, религиозни спев.

Култ Светог Саве један је од најпоштованијих у Срба. Стога је логично што је Свети Сава нашао места у скоро свим епохама и правцима српске књижевности. Ипак, дела која описују живот Светога Саве (или Растка Немањића) као младића нису нарочито бројна,

и најчешће се тематизују његови подвизи из зрелог доба (било стварни или фиктивни). Управо због овога се одлучујемо да тема рада буде компаративно сагледавање приказа Саве од рођења до замонашења. Као рам наше теме нашао се спев *Свети Сава* Никанора Грујића, који тематизује управо овај период Савиног живота.¹ Житија Светог Саве Доментијана и Теодосија намећу нам се као лектира која је Никанору Грујићу морала бити позната, првенствено јер је био владика.²

Рођење се, логично, прво тематизује у делима Доментијана и Теодосија. Прича о молитви Стефана Немање и Ане да им Бог подари још једно чедо присутна је у оба житија, а већ ту, на самом почетку њихових приповести, почиње повлачење паралели између српске владарске породице и библијских личности. Овакви пасажии нису нимало необични, заправо, може се рећи да је то топос у српској средњовековној књижевности. Како се ова пракса обилато наставља у даљем току житија, и како се само о њој може нашироко говорити, ми ћемо се задовољити само закључком да је то у служби устоличења Немањића као династије изабране од стране Бога, а (у овом случају) прецизније, у служби истицања Савиних племенитих, хришћанских врлина. Константоваћемо и чињеницу да су код Доментијана много чешће преузимани читави делови из хришћанских списа, те да се чини да је претходно речено било доминантан мотив његовог писања.

¹ Треба споменути да је ово случај, јер Никанор Грујић никада није издао наставак своје приче, а да је наставак било сведочи назнака да је дело које нам је доступно први део остварења које је замислио, као и помени аутора у његовој аутобиографији.

² Подразумева се постојање разлике између Растка Немањића, Саве Немањића и Светог Саве, али ради лакше проходности кроз рад, а између осталог, и због различитог именована од стране писаца, држаћемо се имена Сава. На крају крајева, пишемо о књижевном лику, не о историјској личности.

Но, вратимо се још мало на слику молитве за рођење, као и на само рођење Савино. Молитва и њено потоње услишење сугеришу да је Сава дар од Бога. Као уздарје, Немања и Ана се одричу овоземаљских наслада брачног живота, што показује њихово даље приближавање божанском. У исто време, тек рођено дете бива предодређено за служење (у било ком смислу) Богу, јер је од њега и потекло, што се даље, како знамо, обистињује. Битан је и детаљ одабирања имена детета. Ни Доментијан ни Теодосије у имену Растко не виде случајност, већ у томе виде значење. Ово свакако није преседан. Познато је да су се раније деци давала имена са жељом да име утиче на личност. Дакле, *po men est omen* је начело или веровање присутно свуда и од давнина. Растко је био предодређен, слажу се Доментијан и Теодосије, да узрaste божанским врлинама.

Савини детињи дани код Доментијана и Теодосија, чини се, нису нарочито заинтересовали, али обојица бележе да је дете учено светим књигама, што одржава континуитет у изградњи Савиног лика, и додатно га издваја од обичног света, јер се подразумева да дете одликује незрелост и игра. Дотаћи ћемо се мишљења које, међу осталима, истиче и Наташа Половина, а тиче се не само Светог Саве, већ генерално људи са божанским предодређењима. Половина тврди да такви људи, да тако кажемо, замењују старост и детињство. У детињству се издвајају од других својом озбиљношћу, мисленошћу, ученошћу, загле даношћу у духовно, док у старости налазе једноставност у вери и Богу, карактеристичну управо за децу.

Никанор Грујић, са друге стране, Саву уводи у причу као детенце у богатој одећи која му, тврди, не пристаје, јер је Сава човек духовног, а не материјалног. Такође, Сава је приказан као дете које није свесно своје посебности и духовности, већ је само наслућује. Ово је битна разлика у односу на средњовековни приказ детета који смо споменули и казује нам да, иако је у питању средњове-

ковна тема, да је тако назовемо, ипак је реч о модернијој поетици. У свега неколико стихова Никанор Грујић обавештава читаоца о главним особинама Савине личности, и тежиште са дескрипције пребацује на радњу. Евидентна је разлика између Доментијана и Теодосија, и Никанора Грујића у овом погледу. Рећи ћемо, за сада, да то може бити и зато што су Доментијан и Теодосије имали свест да династију Немањића, или уже, Саву, треба устоличити, док се у Никаноровом времену историја и прича о Немањићима подразумевала, те је уметник са више слободе бирао о чему ће писати и шта акцентовати. Разлике међу поетикама писаца су очигледне и јасне, те се на том сегменту нећемо задржавати.

Уопште узев, до тренутка када на сцену ступа светогорски монах, из сва три дела закључујемо о Савином одрастању и васпитању у побожности и чистоти, што нарочито ефектно и сликовито дочарава Теодосије својом познатом и упечатљивом тврдњом да је Сава избегавао срамне и штетне песме младићких пожуда. Овиме се у свести читаоца јасно са једне стране представља уобичајен живот средњовековних властелинчића, а са друге стране Савина одбојност према истом.

Појава монаха је у сва три дела пресудан фактор за Савин одлазак на Свету Гору, који се догађа по сусрету са монахом. Треба истаћи да Сава одлучује да се замонаши тек после разговора са монахом, односно, он није унапред одлучан да оде, већ се одлазак представља као најбоље могуће, разложно решење. Овим детаљем се истиче воља човека, а не његова неопозива предодређеност за службу Богу.

Постоје варијације у приказу лика монаха. За почетак, од настаријег (Доментијановог) до најмлађег (Грујићевог) дела, лик монаха постаје конкретнији, опипљивији. Доментијан саопштава о доласку „некога чрнца, који познаје Свету Гору“ (Доментијан 1988: 58), Теодосије додаје детаљ да је монах Рус, а Никанор Грујић му надева и име – Мирон. Даље, Доментијан монаху посвећује један пасус

у коме је речено да је Сави причао о монашком животу. Теодосије нам представља дијалог Саве и монаха, у коме је доминантна тема љубав према хришћанству и лепота живота у вери, али се јавља и мотив помоћи монаха при бегу. Никанор Грујић, подразумева се, иде још један корак даље. Мирон, са једне стране, саветује Немању о вођењу државе и значају вере,³ а са друге стране, постаје Савин водич за Свету Гору. Дакле, што је код Теодосија назначено, код Никанора је без сумње утврђено. Монах јесте Савин помоћник. Наташа Половина пише о својеврсном иницијацијском процесу који се може уочити у житијима Светог Саве, а ми ћемо додати да се прича још мало поетизује, или добија црту која је старија од хришћанства – помоћника у иницијацији. Ово никако није преседан, а можда најочигледнији пример за постојање помоћника у обреду иницијације јесте бајка. Један од обавезних ликова у бајци јесте помоћник, који неофиту помаже да достигне наредни ступањ, односно да успешно изврши иницијацију. Даљу причу о иницијацији потврђује и мотив путовања који, наглашава Половина, симболише иницијацију, а осим тога приказује особу која својим поступцима следи Христа.

Ипак, пре говора о путовању, требало би поменути симболичан трик којим се Сава служи да би добио отпуст од родитеља. Доментијанову слику у којој Сава говори

³ Интересантан је детаљ Немањиног и Мироновог разговора, где Мирон каже да се народ куне Сунцем и свачим, а не куне Богом. Можемо видети директно постављање опозиције између Хришћанства и Сунца, које свакако представља веру која је Хришћанству претходила. Вера да су Сунце и друга небеска тела жива бића, те да је могућа комуникација између њих и људи, можда је најлепше представљена у српским, лирским, народним, митолошким песмама. У традиционалној култури Срба честа су предања о настанку небеских тела, њиховој женидби и слично. Ипак, Никанор није доследан у коришћењу мотива Сунца. Овде нас он интригира одличном метафором, али се касније у спеву сунце налази у другим конотацијама.

родитељима да иде у гору у лов, Теодосије употпуњава детаљем да иде у лов на јелене. Ту се свакако морамо подсетити мотива ујелењења душе, о којем говори Светлана Томин, а тиче се смирења душе у Христу, кога симболише јелен. Никанор, са друге стране, уместо слике отпуста, Сави у сан шаље анђела, Божјег гласника. После разговора са њим, Сава полази на пут.

Путовање код Доментијана и Теодосија није нарочито назначено. Одмах се прелази са расанка са родитељима на боравак на Светој Гори.⁴ Никанор, како смо већ навикли, за Саву има нешто другачије планове. Мотив путовања код њега је нарочито детаљан и важан за причу. Осим Мирона, кога после смрти у улози помоћника наслеђује његов ученик Харитон, Сава долази у контакт са својом несуђеном невестом Косом и противником, Бешеном. Теодосије, такође, каже Немања планира да ожени Саву, али прича се ту и завршава. Никанор читаоцу допушта да упозна Косу, па нам се чини да се труди да Савине поступке и последице тих поступака осветли из свих углова. Наравно, треба напоменути и да Савина несуђена женидба Косом служи као део мотивације за Бешенову непријатељску настројеност према Сави. Како је Сава кроз читав спев представљен као антипод злу, деловање и ширење зла као супротност је морало да добије ширење добра, које је, у сусрету са Косом довело до девојчиног замонашења и даљег ширења истинске вере.

Интересантнији је, рекли бисмо, Савин сусрет са Бешеном. Причу о упознавању са будућим злом, Никанор Грујић антиципира хронотопом, који укључује пој-

⁴ Доментијан кратко помиње да се Сава настањује по горама као птица, што говори о коначној слободи (рекли бисмо, избора, односно одлуке шта жели да учини са својим животом), док нас Теодосије обавештава да Сава бежи под окриљем ноћи, што свакако асоцира на тајност.

мове попут тамне горе, странпутице, недостатка сунца.⁵ Уколико овакав опис читамо у коду традиционалне културе, јасно ће нам бити да је Сава зашао у демонски простор. У свету бинарних опозиција, у каквом живи човек традиционалне културе, гора се јавља као туђи простор, који је супротстављен свом (најчешће оличеном у дому), у коме је човек изложен опасностима. Присуство таме или недостатак светлости симболизују ноћ, време у којем се појављују демони. Ако даље узмемо у обзир спомињање праске и јеке, а потом и звери које имају демонска својства (вук⁶, змија итд.), видећемо да Никанор вишеструко назначавља присуство демонског, које кулминира сусретом са Бешеном. Треба напоменути још једну Никанорову довитљивост. Како видимо, писац читаоца кроз страховити хронотоп доводи до ишчекивања кулминације, а затим приказује Бешена као не у потпуности злог, те успева да читаоца завара и у њему изазове саосећање. Тек се касније откривају све Бешенове особине, па се чини да је Никанор свим расположивим средствима читаоца обавестио са киме се Сава среће, али је и то сазнање прикрио или, боље рећи, одложио. Наравно, Савини сусрети са злим силама су и у служби величања његове постојаности у вери, али морамо рећи да је градација од скретања са пута до упознавања Бешена много успелија.

⁵ Ово није једини пример Никаноровог бриљантног сликања хронотопа у служби радње. Пре Миронове смрти, на мору се појављује страшна бура, која опет симболише ђавола, који је у временске непогоде умешао своје прсте.

⁶ Ако узмемо у обзир интересовање Никанора Грујића за сакупљање народних умотворина, наћи ћемо интересантном чињеницу да не узима у обзир везе Светог Саве са вуцима (које су нам познате из усмене традиције (Чајкановић 2014: 277–280)), већ активира искључиво зверску, негативну конотацију вука. Ово нам још једном потврђује Никанорову недоследност у спрегама са народном књижевношћу и традиционалном културом.

Боравак Саве на Светој Гори је још једна велика тачка у којој се разилазе Доментијан и Теодосије са Никанором. Основне црте су свакако исте – Сава долази на Свету Гору, Немањини изасланици покушавају да га одговоре од замонашења, али он ипак успева у својој намери. Овај део описа Савиног живота је нарочито важан, те се подразумева да ћемо му посветити нешто више пажње.

Још једном се од Доментијана до Никанора градивно развија радња.⁷ Ипак, ради боље прегледности, прво ћемо повући паралелу између Доментијана и Теодосија, а потом ћемо укључити Никаноров опис догађаја.

Када је реч о потери код Доментијана, Немањини војници стижу у Пантелејмон, док Теодосије додаје нешто више драматичности, те видимо војводу са момцима на силним и брзим коњима, који и упркос томе после Саве стижу у манастир. У оба дела војници стижу пре Савиног постризавања, и одлучни су у намери да га врате оцу. Потом се јавља својеврсна превара, где војници поверују Савиним речима да ће поћи с њима и од умора заспе. Сава се за то време постризава и сакрива од војника. Оно што следи јесте једна од сцена која отвара доста простора за питања или анализу: војници вређају и ударају монахе, док се поново не појави Сава.

Овакав поступак војника, са једне стране, можемо тумачити као послушност према своме владару и жељу да се испуни његова заповест, а потом и добије обећана награда. Са друге стране, овакав поступак се, не без разлога, чини превише оштрим и наглим, поготово јер се ради о монасима, који немају никакве вештине у сукобима. Могуће је да су писци желели да прикажу супротност између материјалног, овоземаљског, које се служи силом, и духовног, које познаје вечите вредности. Доментијанов и Теодосијев приказ војника, чини се, садржи и

⁷ Мислимо, наравно, на детаљност у причању.

демонске црте, што се опет може објаснити као утицај ђавола који има власт над материјалним. То још једном супротставља слике земаљског и небеског царства.

Ипак, по Савином поновном појављивању, војници су тужни јер нису испунили Немањину заповест, али се, после Савине грдње, кају због сопствених поступака. Средњовековни писац који, између осталог, за задатак има и величање династије Немањића, и поред свог првенственог циља величања хришћанске вере, није могао војнике Стефана Немање да остави у потпуно негативном светлу. Иако је небеско у сваком смислу изнад земаљског, без реда и вере коју, поред монаха, понајвише заступа држава, тешко да би Хришћанство лако опстајало међу људима. Друго, није занемарљива ни згодна могућност да се кроз такву причу људима покаже могућност покајања и поступног достизања истинске вере.

На поменуто причу можемо надовезати и питање које се у неком тренутку само кристалише у свести читаоца. У житијима је поменуто да су Немања и Ана били свесни посебности свога сина и његове предодређености за духовни живот. Зашто су онда инсистирали на његовом повратку са Свете Горе? Савин одлазак се чак представља као повод за жалост у читавој држави. У потрази за одговором на ово питање, можемо се још једном подсетити опозиције између земаљског и небеског царства – Немања још увек не схвата вредност духовног, те жели да задржи сина крај себе. Ипак, можда занимљивији приступ ће нас вратити на причу о иницијацији. Иницијант се издваја из заједнице и обавља извесне задатке да би прешао у виши социјални ступањ. Ово подразумева његово симболичко умирање и поновно рађање, те се често јавља мотив препознавања иницијанта (по његовом повратку). То практично значи да иницијант више није иста особа. Можда је и ово један од разлога због којих Немања жели да спречи Саву у замонашењу. Он не

жели да изгуби сина. Но, када се Сава, противно жељи родитеља, замонаши, Немања ипак прихвата његову одлуку, јер схвата да је Сава и даље његов син, тачније, његова боља, узвишенија, унапређена верзија.

Никанор Грујић има нешто другачију мотивацију за бес војника и појаву демонских црта уопште у спеву. Већ смо споменули Бешена, Савиног противника, који због Косе, али и одузетог му имања (за шта је „кривац“ Стефан Немања) мрзи Саву. После дијалога са Савом, у коме Бешен још није потпуно задобио своје демонске особине, већ се оне само наслућују, читалац наредни пут среће Бешена у светлу звери. Он се чак и пореди са вуком, гујом, вепром, рисом. Ово сведочи о његовој зверској, или нечовечној природи. Његова немогућност да се на подобан начин суочи са својом ситуацијом, доводи до сусрета са ђаволом и продаје душе истом. Ово је нарочито интересантан мотив, који нас, пре свега, подсећа на Гетеовог *Фауст*, који је Никанору могао бити познат.⁸ Ипак, пре Никанора фаустовски мотив можемо наћи и код Викентија Ракића, а једна од првих варијација на ову тему је прича о Еладију. Мотив продаје душе ђаволу инспирише и плени пажњу писаца и читалаца у средњем веку, те је могуће да се Никанор из више извора сусрео са њим. Као печат уговора са ђаволом, он Бешену „паклени свој жиг на прси прицврљи“. (Грујић 1861: 122)

Демонски ликови се у спеву не завршавају на ликовима Бешена и ђавола. Ђаво Бешену даје своје три слуге: Гајуна, Пајана и Јојка. У одлично осмишљеној радњи спева Никанора Грујића, три слуге зла су послате на три стране, да би осигурале успех плана – да се Сава поколеба у вери, и да се сви на њега озлоједе. Пајан је послат код

⁸ *Фауст* је објављен неколико деценија пре Никаноровог спева, а модерност, слобода у изражавању и, уопште, романтичарске црте Грујићевог спева, нам сведоче да су му, и поред свештеничког позива, токови сувремене књижевности били познати.

Немање да учини да омрзне монахе који су Саву одвели и пошаље потеру по њега. Гајунов задатак био је да државом шири нетрепеливост према Сави, док је Јојко исто радио у Светој Гори. Они, како је и очекивано, прво успевају у својим намерама, али им се нешто доцније стаје на пут. Ћаво и његове слуге нипошто нису приказани као недостојни противници. О томе нам говори и размишљање монаха на Светој Гори да ли да замонаше Саву или да не праве себи проблеме. Светогорски монаси, који треба да буду непоколебљиви симбол вере, успевају да буду пољуљани доласком ђаволовог слуге. Ипак, Савиним ступањем на сцену осујећени су сви планови ђавола и Бешена, што даље велича Саву као Божјег достојника.

Како смо већ у тексту назначили, непримерено понашање војника Никанор мотивише појавом ђаволових слугу, те код њега нема места за недоумице. Треба напоменути и да туча на Светој Гори у неким тренуцима подсећа на праву битку. Никанор Грујић ономатопејама (праска, звека, лупа) дочарава хаос који је настао, и у исто време апострофира присуство демонског, али и његово протеривање.⁹ Да је ту ђаво умешао прсте, ако занемаримо присуство његових слугу, можемо уочити и по понашању људи, који праве неприлике око себе, не знајући више коме и због чега, подсећајући читаоца на разјарену, необуздану масу. Крај свеопштој збрци долази појавом Саве, који све позива на покајање али, интересантно, изазива муњу и огањ, који зауставља битку и уразумљује људе. У спеву је Савино деловање приказано као чудо, после кога следе кајање и опроштај.

Гајун, Пајан и Јојко на послетку одустају од својих намера, јер виде да су неостварљиве, и покушавају да утекну. Никанор оставља мало простора у спеву и потери

⁹ У традиционалној култури су се демони често терали прављењем буке. Одличан пример је обичај који се вршио приликом свадбе. Када су сватови ишли од младине до младожењине куће, правили су буку да би младу сачували од демонских сила.

за њима, а један од хумористичних детаља (који можда и није стављен са том намером) јесте жаљење Скоросава, који је на послетку и поразио слуге Гајуна, Пајана и Јојка, што их више није тукао.

Док, како смо већ споменули, Доментијан и Теодосије причу о младићком добу Савином завршавају Немањиним опростом, и неколицином исказа о Савином животу у манастиру, Никанор пушта Саву да исприча своју причу проти, а потом пише оцу писмо. Иако је била јасна намера Никанора Грујића да своје приповедање о Савином животу настави, и овај део који нам је доступан је веома складна целина, и не чини се да је приповедање прекинуто. Подразумева се да то и јесте био Никаноров циљ, јер је штампао прво овај део пева, али се опет мора назначити да је овај спев веома успео, те да се Никанор није уплитао у спомињање будућих догађаја из Савиног живота, који би евентуално могли да поставе низ питања на која, у доступном спеву, не бисмо могли да нађемо одговоре.

Узимамо сада у обзир све три приповести о Светом Сави. Логично ћемо закључити да је прича Никанора Грујића била најдетаљнија, али да је своје упориште сигруно нашла и у житијима Доментијана и Теодосија. Теодосије је причу о Сави развијао више и, рећи ћемо, занимљивије од Доментијана, али се чини да је то преваходно јер је Доментијанов примарни циљ био поређење Саве и Немањића са библијским личностима (најпре Саве са Христом), што видимо по обиљу цитата из Библије и сродних списа. Димитрије Богдановић запажа да средњовековна уметност није била у служби уметничких циљева, те је Доментијанов поступак савршен пример поетике средњовековне књижевности. Код Никанора је било више уплива детаља које можемо повезати са традиционалном културом, али ни Доментијаново, ни Теодосијево житије нису у потпуности без тих еле-

мената. Разуме се да на основу казаног не можемо и не желимо да говоримо о вредности дела, јер су сва три драгоцена, како за своје епохе, тако и за српску књижевност у целини.

Извори и литература:

- Богдановић, Димитрије. *Стара српска књижевност*. Београд: Досије, 1991.
- Грујић, Никанор. *Свети Сава*. Сремски Карловци: Митрополитско-Гимназијална Типографија, 1861.
- Грујић, Никанор. *Автобиографија*. Сремски Карловци: Богословски гласник, 1907.
- Доментијан. *Житије Светог Саве*. Београд: Српска књижевна задруга, 2001.
- Јухас-Георгиевска, Љиљана. „Предговор“. Доментијан. *Житије Светог Саве*. Београд: Српска књижевна задруга, 2001.
- Половина, Наташа. *Тојос њутовања у српским биографијама XIII века: Доментијан и Теодосије*. Нови Сад: Академска књига, 2010.
- Теодосије Хиландарац. *Житије Светог Саве*. Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
- Чајкановић, Веселин. *Из српске религије, митологије и фолклора*. Београд: Евро-Ђунти.

Danica Trifunjagić

YOUTHFUL AGE OF SAINT SAVA – BRIDGING FROM
HISTORY TO LITERATURE AND BACK

The paper begins with Theodosius' and Domentian's hagiographies of Saint Sava, where, on the one hand, we can follow the line of history in the mentioned works, while, on the other, the development of literarization is covered. The emphasis is on Sava's youth, presented up until the moment of his entrance to the monastery and monastic order. This period of Sava's life is comparatively observed in the two hagiographies and in the epic poem *Saint Sava* by Nikanor Grujić. The history is closest to Domentian, and it is, gradually, through Theodosius' hagiography, and especially through Nikanor Grujić's epic poem, put in the second plan. However, the most important motifs, which are based on historical facts, are kept in all the works.

Key words: Saint Sava, Domentian, Theodosie, Nikanor Grujić